

were studied. It is found that in the late 17th – early 18th century the main cause of ill Ukrainian forts were express prohibition Moscow authorities upgrade these fortifications.

It was concluded that the Ukrainian forces constituted a significant power. But the Ukrainian had outdated tactics and were not concentrated under the general command in a single operational area. In creating the allied Ukrainian-Swedish troops considerable efforts were needed to achieve effective interaction between regular Swedish and irregular Ukrainian troops.

Keywords: Cossacks, zaporozhians, «voluntary» regiments, irregular regiments, artillery, fortress.

Отримано: 16.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.241-247

УДК 271.2-722.53:330.526.32(477.53)«175/177»

Віталій Дмитренко

НАСЕЛЕНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕННИКІВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ У 50-70-х рр. XVIII ст.

Дмитренко Віталій. Населеність домогосподарств парафіяльних священників Пирятинської протопопії у 50-70-х рр. XVIII ст. У статті проаналізовано чисельність людності дворів парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії у 50-70-х рр. XVIII ст. Головним джерелом дослідження стали сповідні розписи. Вони, попри певні неточності, містять важливу інформацію про чисельність, родинні зв'язки, статевовікову структуру людей, котрі мешкали в домогосподарствах парафіяльних священників. Регулярність ведення цієї документації та відносно добрий стан її збереженості уможливають демографічний аналіз населення домогосподарств. Для нашого дослідження ми обрали сповідні розписи по десяти населених пунктах, а саме: Бубни, Грабарівка, Гурбинці, Кручі, Митченки, Приходьки, Усівка, Харківці, Шкурати, Яцини. Це становить 15,4% від максимальної кількості парафій, котрі діяли у протопопії в досліджуваній період. Отже, такий відсоток є репрезентативним у історико-демографічних студіях і дозволяє зробити висновки по протопопії в цілому. Встановлено, що середня населеність дворів ієреїв становила у 50-х роках – 14, у 60-х – 12,2, а у 70-х – 10,8 людей. Середня населеність ієрейських домогосподарств у досліджуваній період складала 12,3 особи. Цей показник узгоджується з результатами, отриманими іншими дослідниками та дозволяє говорити про спільні демографічні характеристики, властиві ієрейським дворам Київської митрополії. Відзначаємо тенденцію до зменшення кількості людей у домогосподарствах ієреїв. Аналіз родинної спорідненості членів двору свідчить, що у 50-х роках у домогосподарствах ієреїв переважали особи, не пов'язані кровною спорідненістю з панотціями. Утім, уже в два наступні десятиріччя спостерігаємо перевагу в священницьких дворах осіб, пов'язаних між собою кровною спорідненістю. Пропорція складає 6,9 до 5,3 у 60-х роках і 7,8 до 3 осіб у 70-х роках відповідно. Таке явище пояснюємо спробою поєднати нові вимоги щодо претендентів на священницький сан із усталеною практикою наслідування парафії.

Ключові слова: домогосподарство, історична демографія, Київська митрополія, Пирятинська протопопія, священник, сповідні розписи.

Дмитренко Віталій. Населеність домогосподарств приходських священників Пирятинської протопопії 50-70-х рр. XVIII в. В статті проаналізована

численность жителей дворов приходских церквей Пирятинский протопопии в 50-70-х гг. XVIII в. Главным источником исследования стали исповедные росписи. Они, несмотря на некоторые неточности, содержат важную информацию о численности, родственных связях, половозрастной структуре людей, которые жили в домохозяйствах приходских священников. Регулярность ведения этой документации и относительно хорошее состояние ее сохранности делают возможным использование их данных для демографического анализа. Для нашего исследования мы выбрали исповедные росписи десяти населенных пунктов, а именно: Бубны, Грабаровка, Гурбинцы, Кручи, Митченки, Приходьки, Усовка, Харьковцы, Шкураты, Яцыны. Это составляет 15,4% от максимального количества приходов действовавших в протопопии в исследуемый период. Следовательно, такой процент является репрезентативным в историко-демографических исследованиях и позволяет сделать выводы по протопопии в целом. Установлено, что средняя населенность дворов церквей составляла в 50-х годах – 14, в 60-х – 12,2, а в 70-х – 10,8 человек. Средняя населенность церейских домохозяйств в исследуемый период составляла 12,3 человека. Этот показатель согласуется с результатами, полученными другими исследователями и позволяет говорить об общих демографических характеристиках, свойственных церейским дворам в Киевской митрополии. Отмечаем тенденцию к уменьшению количества людей в домохозяйствах церквей. Анализ родства членов двора свидетельствует, что в 50-х годах в домохозяйствах церквей преобладали лица не связанные кровными узами с батюшкой. Впрочем, уже в два последующих десятилетия наблюдаем преимущество в священнических дворах именно кровных родственников. Пропорция составляет 6,9 к 5,3 в 60-х годах и 7,8 к 3 в 70-х годах соответственно. Такое явление объясняем попыткой совместить новые требования относительно претендентов на священнический сан с установившейся практикой наследования прихода.

Ключевые слова: домохозяйство, историческая демография, Киевская митрополия, Пирятинская протопопия, священник, исповедные росписи.

Важливою складовою вивчення ранньомодерного соціуму України є дослідження домогосподарств, у яких мешкала більшість тогочасного населення. Домогосподарство в термінології офіційних документів XVIII ст. позначалося поняттям «двор». На думку більшості істориків він був основою господарського і родинного життя тогочасної людини. Пріоритет у вивченні демографічних характеристик домогосподарств належить Пітеру Ласлетту¹, Міхаєлю Мігтерауеру², Борису Миронову³, Цезарію Кукльо⁴. Ці науковці розробили теоретико-методологічні основи демографічних досліджень, займалися питаннями класифікації домогосподарств і родин, розглядали проблему взаємозв'язку родини і домової спільноти, простежували зміни покоління складу мешканців, які населяли двори у XVIII столітті. Втім, населення українських земель не потрапило до орбіти їх уваги.

Серед досліджень демографічних аспектів функціонування домогосподарств на теренах ранньомодерної України відзначимо праці Арнольда Перковського⁵, Миколи Крикуна⁶, Олександра Сакала⁷ та Юрія Волошина⁸. Попри вагомий внесок вищезначених істориків у розробку демографічної тематики зауважимо, що вони є лише першими ластівками сучасних історико-демографічних студій, що й обумовлює необхідність подальших досліджень. Зокрема,

вважаємо, що слабо розробленими є демографічні показники домогосподарств парафіяльного духовенства Київської митрополії в цілому та окремих її протопопій, зокрема. Створення ж цілісного демографічного портрету ранньомодерного українського суспільства можливе лише за умови врахування особливостей демографічних процесів у окремих її регіонах і соціальних групах. Ось чому вивчення людності домогосподарств парафіяльних священників Пирятинської протопопії, котрі до цього в поле зору науковців не потрапляли, є актуальною.

Метою дослідження є аналіз населеності домогосподарств ієреїв Пирятинської протопопії 50-70-х років XVIII століття. Відповідно до неї, сформульовані наступні завдання:

- встановити чисельність осіб у домогосподарствах священників;
- з'ясувати ступінь родинної спорідненості членів двору;
- проаналізувати динаміку змін людності в ієрейських домогосподарствах протопопії.

Насамперед, зазначимо, що протопопія – це церковно-адміністративний округ. Саме на такі округи розподілялася Київська митрополія/єпархія у другій половині XVIII ст. Головною задачею функціонування протопопії було покращення управління та впровадження на місцях розпоряджень вищого церковного керівництва. Розміри протопопій не були сталими. Аналізуючи кількість церков/парафій, котрі знаходилися на території Пирятинської протопопії, відзначимо, що за даними Афанасія Грановського, станом на 1758 р., їх налічувалося 43⁹. За підрахунками Оксани Прокоп'юк, у 1770 р., до складу протопопії входило 65 церков¹⁰. У досліджуваний період це була одна з найбільших протопопій Київської митрополії.

Джерелом дослідження є сповідні розписи. Це документи церковного обліку населення, котрі інтенсивно запроваджувалися в Київській митрополії у XVIII столітті. Головною метою їх створення була фіксація факту відвідування парафіянами таїнства сповіді та причастя. Дана процедура мала відбуватися не рідше одного разу на рік і була обов'язковою для всього православного населення старшого семи років. Згідно з указом 1737 року до розписів уписували усіх жителів парафії з зазначенням їхнього віку. Запис проводився постаново, подвірною та посімейно. Записи мали оновлюватися щорічно. Складати сповідні розписи повинні були парафіяльні священники¹¹.

Отож, ці документи містять важливі демографічні відомості (чисельність осіб у парафії, їх вік, стать, родинний статус, тощо). Проте, як і в будь-якому дослідженні, постає питання про достовірність інформації, вміщеної у цьому джерелі. Безперечно, записи не мають статистичного характеру й містять неточності. Найпоширенішими з них є помилки при фіксації віку, погрішності у написанні прізвищ й імен, упущення зі списку окремих осіб¹². Утім, оскільки сповідні розписи вів саме парафіяльний ієрей, вважаємо, що дані про членів їхніх домогосподарств представлені в них повно. Крім того, ці документи не

мали прямого фіскального призначення. Священницькі двори в той час узагалі не обкладалися податками і були позбавлені рекрутської повинності, тож приховувати кількість осіб, які в них мешкали, як і свідомо спотворювати відомості про них, просто не було сенсу.

Для дослідження ми обрали сповідні розписи по десяти населених пунктах, а саме: Бубни¹³, Грабарівка¹⁴, Гурбинці¹⁵, Кручі¹⁶, Митченки¹⁷, Приходьки¹⁸, Усівка¹⁹, Харківці²⁰, Шкурати²¹, Яцини²². Такий вибір обумовлений станом збереженості джерел, який забезпечує наявність хронологічного ряду, необхідного для аналізу демографічних процесів. У кожному з цих сіл була одна парафія. Це становить 15,4% від максимальної кількості парафій, котрі діяли у протопопії в 50-70-х роках XVIII століття. Такий відсоток є репрезентативним у історико-демографічних студіях і дозволяє зробити узагальнюючі висновки про протопопію.

Для аналізу населеності домогосподарств ієреїв дані по них із джерел узагальнено в таблиці (табл. 1). Зауважимо, що у випадку перебування на парафії декількох ієреїв, які мешкали в окремих дворах дані по них подані окремо. До таблиці не включені відомості про домогосподарства померлих панотців, головою яких були вдови-паніматки, хоча в розписах вони й записані до стану духовенства. У першій колонці зазначено загальну кількість осіб, записаних до двору священника, до другої занесено число людей, які були родичами панотця незалежно від ступеня спорідненості, в третю графу вписана кількість інших осіб, які належали до двору, проте не були пов'язані з ієреєм родинними узами.

Табл. 1.

Населеність домогосподарств священників Пириятинської протопопії

Назва населеного пункту	1750-ті рр. кількість осіб			1760-ті рр. кількість осіб			1770-ті рр. кількість осіб		
Бубни	13	5	8	5	5	0	5	4	1
Грабарівка	15	4	11	19	5	14	18	5	13
Гурбинці 1 двір	10	7	3	4	4	0	-	-	-
Гурбинці 2 двір	-	-	-	9	7	2	10	10	0
Кручі	19	4	15	12	4	8	8	7	1
Митченки	10	6	4	9	6	4	10	3	7
Приходьки	3	3	0	15	8	7	8	5	3
Усівка	22	12	10	23	12	11	30	29	1
Харківці 1 двір	23	9	14	15	11	4	6	6	0
Харківці 2 двір	-	-	-	13	6	7	13	6	7
Шкурати	21	5	16	17	4	13	7	4	3
Яцини 1 двір	9	9	0	9	9	0	9	9	0
Яцини 2 двір	9	8	1	9	9	0	6	6	0
Середні показники	14	6,5	7,5	12,2	6,9	5,3	10,8	7,8	3

Тож, середня населеність дворів ієреїв становила у 50-х рр. – 14, у 60-х – 12,2, у 70-х – 10,8 осіб. Отже, середня населеність ієрейських домогосподарств у досліджуваний період складала 12,3 особи. Для порівняння, Юрій Волошин, обраховуючи середню населеність домогосподарств духовенства міста Полтава за 1775 р., називає 14,9 осіб²³, Олександр Сакало, визначаючи середню населеність домогосподарств сільського духовенства Лубенського полку, вказує на 11,8 осіб²⁴. Таким чином, показники населеності ієрейських дворів у Пирятинській протопопії в цілому вписуються в результати, отримані іншими дослідниками. Це дає змогу говорити про схожість демографічної поведінки представників цієї соціальної групи по всьому регіону Гетьманщини. Водночас, відзначаємо тенденцію до хай і незначного, проте зменшення кількості людей у домогосподарствах. З'ясувати чи продовжиться цей процес у майбутньому допоможе дослідження чисельності священницьких дворів у подальші роки.

Другим кроком дослідження став аналіз родинної спорідненості членів двору. Отримані результати свідчать, що у 50-х роках у домогосподарствах ієреїв переважали особи, не пов'язані кривними вузами з панотцями. Співвідношення їх із родичами ієреїв становило 7,5 до 6,5 осіб. Згідно з записами, левову частку таких осіб складали слуги та дворові люди. Утім, уже в наступні два десятиріччя спостерігаємо перевагу в священницьких дворах саме осіб, пов'язаних між собою кривною спорідненістю. Пропорція складає 6,9 до 5,3 особи у 60-х роках і 7,8 до 3 осіб у 70-х роках відповідно.

Пояснення таких метаморфоз необхідно шукати у змінах, що їх переживала Церква в цей період і які можна визначити як дисциплінування духовенства та кліру. Від ієрея у XVIII ст. почали вимагати певного рівня освіти. Діти панотців, які не отримали її, часто продовжували перебувати при батьківській церкві, проте не в жаданому сані священнослужителя, а в якості церковнослужителя, зберігаючи при цьому вплив на життя парафії. Новопризначені ж освічені душпастирі, намагаючись здобути прихильність парафіян від яких залежали їхні статки і забезпечити собі спокійне життя, часто одружувалися на дочках своїх попередників. Поєднання вимог освіченості й бездоганних особистих якостей із укоріненою традицією наслідування священницького сану призводило до розширення родинного кола парафіяльного духовенства. Члени такого великого клану нерідко обіймали всі посади на парафії докладаючи зусиль з недопущення чужинців або їх інкорпорації. Саме цією обставиною й можна пояснити велику кількість кривних родичів у домогосподарствах ієреїв. Утім, усвідомлюємо, що робити висновки зарано й даний сюжет потребує подальшої розробки.

Отже, середня населеність ієрейських домогосподарств Пирятинської протопопії у досліджуваний період складала 12,3 особи. Цей показник узгоджується з результатами, отриманими іншими дослідниками та дозволяє говорити про схожість демографічної поведінки ієреїв Київської митрополії.

Відбувалося зменшення кількості людей у домогосподарствах ієреїв. У 50-х рр. середня населеність дворів ієреїв становила – 14, у 60-х – 12,2, а у 70-х – 10,8 людей. У священницьких дворах була відчутна перевага осіб, пов'язаних між собою кровною спорідненістю, що пояснюємо спробою поєднання нових законодавчих вимог щодо священників із укоріненою традицією наслідування парафії, що призводило до розширення родинного кола парафіяльного духовенства.

Примітки:

¹ Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века. Москва: Статистика, 1979. С. 132-157.

² Миттерауер М., Структура семьи в России и Центральной Европе: сравнительный анализ // Семья, дом и узы родства в истории. Санкт-Петербург: «Алетейя», 2004. С. 35-80.

³ Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.). Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. Т.1. 549 с.

⁴ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009. 532 s.

⁵ Перковский А. О людности украинского двора и величине семьи во второй половине XVIII в. (по материалам Румянцевской описи и церковной статистики) // Проблемы исторической демографии СРСР. Таллин, 1977. С. 104–111.

⁶ Крикун М. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воеводства 1791 року // Україна модерна. Львів, 2001. № 6. С. 25-46.

⁷ Сакало О. Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. на прикладі Лубенського полку: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний університет «Кієво-Могилянська академія». Київ. 2011. 260 с.

⁸ Волошин Ю. Населеність домогосподарств і структура родин мешканців Полтави другої половини XVIII ст. (за матеріалами сповідних розписів) // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ. 2013. Вип. 10. С. 31-50.

⁹ Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем (Историко-статистический опыт). Полтава. 1901.

¹⁰ Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780-1783 рр.): наук.-довід. вид. Київ, 2012. С. 152.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи: В 48 т. Санкт-Петербург, 1830. Т. 10. 1737-1739. С.114-125.

¹² Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської епархій як джерело вивчення соціуму Гетьманщини XVIII століття. Полтава: Сімон, 2016. С. 94-109.

¹³ Держархів Полтавської області (ДАПО). Ф. 801. Оп. 1.; спр. 6.; спр.197.; спр.626.

¹⁴ Там само, спр. 7; спр. 202; спр. 626.

¹⁵ Там само, спр. 9; спр. 203; спр. 628.

¹⁶ Там само, спр. 13; спр. 66; спр. 421.

¹⁷ Там само, спр. 15; спр. 155; спр. 544.

¹⁸ Там само, спр. 15; спр. 225; спр. 256.

¹⁹ Там само, спр. 8; спр. 107; спр. 638.

²⁰ Там само, спр. 17; спр. 160; спр. 639.

²¹ Там само, спр. 15; спр. 122; спр. 256.

²² Там само, спр. 19; спр. 107; спр.256.

²³ Волошин Ю. Населеність домогосподарств і структура родин. С.36.

²⁴ Сакало О. Типологія і структура домогосподарств. С. 10.

Dmytrenko Vitaliy. Population of households of parish priests of Pyriatyn District in 50-70s of XVIII century. The article analyzes the population of the parishes of the parish priests of Pyriatyn District in the 1950s and 1970s. The main source of the study was the confession lists. Despite some inaccuracies, they contain important information about the numbers, family ties, age structure of the people who lived in the households of parish priests. The regularity of this documentation and its relatively good conservation status make it possible for its demographic analysis. For our research we have selected the confessions of ten settlements, namely: Bubny, Hrabarivka, Hurbyntsy, Kruchi, Mytchenko, Prykhodki, Usivka, Kharkivtsy, Skuraty, Yatsyny. There was one church in each of these villages. This is 15.4% of the maximum number of churches that have been in district during the period under study. Thus, this percentage is representative of historical and demographic studies and allows us to draw conclusions on district as a whole. It is established that the average population of the court of the priests was in the 50's - 14, in the 60's - 12,2, and in the 70's - 10,8 people. The average population of Jewish households in the study period was 12.3. This indicator is consistent with the results obtained by other researchers and allows us to speak about the common demographic characteristics inherent in the Jewish courts of the Kyivan Metropolitanate. There is a tendency to decrease the number of people in the households of priests. An analysis of the family affinity of the members of the court shows that in the 1950s, priesthood households were dominated by unrelated affinity with boots. However, for the next two decades, we have witnessed the preference in the priestly courts for persons of blood affinity. The proportion is 6.9 to 5.3 in the 60's and 7.8 to 3 in the 70's, respectively. This phenomenon is explained by the attempt to combine the new requirements for applicants for the priesthood with the established practice of following the parish.

Keywords: household, historical demographics, Metropolitanate of Kyiv, Pyriatyn district, priest, confessions.

Отримано: 24.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.247-258

УДК 94:347.965:316.344.43(477.5)«17»

Віктор Брехуненко

УПОВНОВАЖЕННЯ АДВОКАТА КЛІЄНТОМ ЯК ДЗЕРКАЛО СТАВЛЕННЯ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДО ІМПЕРСЬКОГО ЦЕНТРУ У XVIII ст.

Брехуненко Віктор. Уповноваження адвоката клієнтом як дзеркало ставлення старшини Гетьманщини до імперського центру у XVIII ст. У статті на основі аналізу судової документації XVIII ст. досліджується ставлення українського населення до російського імперського центру. Зокрема, дані питання розглядаються на прикладі використання в тогочасній українській судовій практиці «вірчих листів», які уповноважували адвоката для ведення судових справ. Формуляр «вірчого листа», став елементом уніфікаційної політики Петербургу, який не лише формував суто московський стиль судової практики, а й навіював уявлення про вмонтованість українського світу в московський, демонструючи його безальтернативність. Однак, попри суворі вимоги указу, в судовій практиці окрім «вірчих листів» використовувалися такі різновиди